

19. YÜZYIL ARAP NAHDA HAREKETİNDE KADIN YAZARLARIN ROLÜ VE ZEYNEP FEVVÂZ

Ömer İSHAKOĞLU*

Özet : Genelde toplumsal reformlar, özelde ise kadının özgürlüğü konusu sadece erkek yazarlar tarafından değil, aynı zamanda - sayıları az da olsa - çeşitli kadın yazarlar tarafından da yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Ancak ne yazık ki kadın yazarların bu çabası, hem yaşadıkları dönemde hem de daha sonraki dönemlerde hak ettiği karşılığı bulamamıştır. Nahda dönemini ele alan eserlerde genellikle erkek yazarların çalışmalarına yer verilmiş ve kadın yazarların çalışmaları görmezden gelinmiştir. Oysa dil, edebiyat, düşünce, toplumsal yapı ve politika alanında birçok kadın aydının varlığı ve ortaya koydukları çalışmalar yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu makalede bazı önemli yazarların şahsında nahda hareketinde kadının rolü ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Nahda, Kadın Yazarlar, Zeynep Fevvâz.

THE ROLE OF WOMAN WRITERS IN 19. CENTURY ARAB NAHDA MOVEMENT AND ZAYNAB FAWWAZ

Summary

Generally social reforms, and particularly freedom of the woman subject is not only by male writers, but also – even though in small quantities - by various female writers are covered intensely. But unfortunately this struggle of the female writers, both in the period they lived and also in the latter periods, couldn't get the response that they deserved. In the works that cover the nahda period, usually the works of the male writers were taken into consideration. and the works of the female writers were ignored. However, existence of lots of female intellectuals in language, literature, thought, social structure and politics fields and the works they presented appear in front of us, as an undeniable truth. Here in this article, it is tried to deal with the role of woman in nahda movement, on behalf of some important writers.

Key words: 19. Century, Nahda (renaissance), Woman Writers, Zaynab Fawwaz.

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (omer_ishakoglu@yahoo.com)

Arap ülkeleri içerisinde Avrupa ile en eski ve sıkı münasebetleri olanlar Lübnan ve Suriye'dir. Özellikle Lübnan'daki Hıristiyanların daha XVI. yüzyıldan beri başta Roma ve Paris olmak üzere bazı merkezlerle temasları kesilmeden devam etmiştir. Ancak Batı'nın iktisadi ve siyasi sebeplerle Ortadoğu'ya gittikçe artan ilgisi, bir zamanlar daha çok Hıristiyan çevrede kalan tesirlerin sınırını süratle genişletmiştir. Bunun bir neticesi olarak Batı'da Fransız ihtilaliyle başlayan Rönesans dönemi, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali ve sonrasında yaşanan gelişmelerle Arap dünyasına taşınmıştır. XIX. yüzyıla başlatılan bu yeni döneme Araplar genellikle "nahda (:kalkınma)" hareketi adını vermişlerdir¹.

Bu hareketin sahnesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bütün halinde korumaya çalıştığı ülkelerin büyük bir kısmını teşkil ediyordu. Muayyen bir devreden sonra toparlanan ve ilerleyen Batı dünyasının karşısında, bilindiği gibi, bizzat Osmanlı Devleti de ıslahat ve yenilik hareketlerine girişmişti. Aslında bütün İslam ülkelerinin karşı karşıya buldukları meselelerin çoğu ortak temellere dayanıyordu.

Arap nahda hareketi kapsamında atılan ilk adım, klasik dil ve edebiyatın canlandırılması ve eski eserlerin benzerlerinin ortaya konulabilmesi gayreti olmuştur. Bunun yanı sıra açılan yeni okullar, Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmesi, et-Tahtâvî (ö. 1873) gibi bu yeni şartlar içinde yetişenlerin devamlı tercüme faaliyetleri, Suriye ve Lübnan'da Avrupaî tedrisatla teması olan bir zümrenin çalışmaları ile matbaa ve gazetecilik gibi faaliyetlerin yaygınlaşması, yeni fikirlerin ve edebî türlerin tanınmasını sağlamış, yeni gelişmelere zemin hazırlamıştır².

Faaliyet ve tesirleri dar bir çevrede kalanlar bir yana bırakılırsa 1822'de Mehmed Ali Paşa'nın Bulak'ta kurduğu matbaa sahasının ilklerindedir. Arapça neşriyata büyük ölçüde hizmet etmiş ve bilhassa eski klasik metinlerden birçoğunun ilk defa basılmasını sağlamış bir matbaa ise 1860'ta İstanbul'da Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın (ö. 1887) kurduğu Cevâib Matbaası'dır³. Daha sonra Arap memleketlerine yayılan matbaacılığa bağlı olarak gelişen gazeteciliğin siyasî ve içtimaî hayatta olduğu kadar dil ve edebiyatta da büyük tesirleri görüldü. Mısırda yine Mehmed Ali Paşa'nın çıkarttığı Türkçe-Arapça resmî bir gazete olan *el-Vekayi'u'l-Mısriyye* daha sonra Rifâ'a et-Tahtâvî'nin idaresine verildi ve yalnız Arapça olarak neşredilmeye devam etti. Bilhassa 1855'ten sonra Mithat Paşa'nın Bağdat'ta çıkarttığı *ez-Zevrâ* gazetesine kadar Şam, Halep, Tunus, Kahire ve İskenderiye'de -hatta Arapça

1 Enîs Nasûlî, *Esbâbu'n-nahdati'l-'Arabiyye fi'l-karni't-tâsi'* 'aşer, Beyrut, Dâr İbn Zeydûn, 1985, s. 59.

2 Nihad M. Çetin, "Arap: Yeni Arap Edebiyatı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. III, s. 306.

3 Vahid Kaddûra, *Bidâyetu't-tibâ'ati'l-'arabiyye fi İstanbul ve Bilâdi's-Şâm*, Riyad, 1993, s. 184.

olarak İstanbul'da çıkan gazetelerin sayısı hızla artarken bunlara mecmualar da katılmaya başladı⁴. Gittikçe belirli istikametler halini alan farklı siyasî, sosyal ve edebî görüşlerin neşir vasıtası olan bu gazete ve mecmualar, aynı eğilimdeki fikir ve sanat adamlarını bir araya getirmiş, çeşitli akımların izah, münakaşa ve tenkidlerini yapmışlardır.

Bu faaliyetler kapsamında tercüme hareketlerine katılanlar arasında, bu yolla Batı'nın büyük eserlerini tanıtırken manzum ve mensur telif eserler veren âlim, edip ve şairler de vardı. Şiirde el-Mütenebbî'yi benimseyen, nesirde el-Harîri'yi örnek edinerek makâmeler yazan ve çalışmalarının çoğunu klasik dil ve edebiyata hasreden Nâsif el-Yazıcı (ö. 1871), geniş bir ansiklopedinin (*Dâ'iretu'l-ma'ârif*) ve mühim bir lugatin (*Muhîtu'l-muhît*) müellifi Butrûs el-Bustânî (ö. 1883), bilhassa seyahatlerine dair yazılarında Avrupa'nın tanınmasına çok çalışmış olan şair, edip ve gazeteci Fâris eş-Şidyâk bunlardandır⁵.

19. yüzyılda görülen Arap nahda hareketinin bir diğer önemli yanı da, kadına her alanda daha fazla özgürlük tanınması konusunda girişimlere sahne olmasıydı. Çünkü toplumun gelişmesi için bireylerin yetişmesinde önemli bir role sahip olan kadının her yönden kendini geliştirmesi gerekiyordu. Bu amaçla nahda hareketinin önemli isimleri arasında yer alan Muhammed Abduh, Rifa'a et-Tahtâvî, Butrûs el-Bustânî, Kâsım Emîn v.b. aydınlar, kadına özgürlük ve söz hakkı tanınması konusunda mücadele vermişlerdir. Özellikle Kâsım Emîn'in *Tahrîru'l-mer'a* (:kadının hürriyeti) adlı kitabı yayınlanır yayınlanmaz büyük bir yankı uyandırmış ve alanında dönüm noktası olmuştur⁶.

Genelde toplumsal reformlar, özelde ise kadının özgürlüğü konusu sadece erkek yazarlar tarafından değil, aynı zamanda - sayıları az da olsa - çeşitli kadın yazarlar tarafından da yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Ancak ne yazık ki kadın yazarların bu çabası, hem yaşadıkları dönemde hem de daha sonraki dönemlerde hak ettiği karşılığı bulamamıştır. Nahda dönemini ele alan eserlerde genellikle erkek yazarların çalışmalarına yer verilmiş ve kadın yazarların çalışmaları görmezden gelinmiştir⁷. Oysa dil, edebiyat, düşünce, toplumsal yapı ve politika alanında birçok kadın aydınının varlığı ve ortaya koydukları çalışmalar yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadın aydınlar arasında Mısır'dan Aîşe Teymûriyye ve Melek Hifnî Nâsif, Suriye'den Mariyânâ Marrâş ve Mârî 'Acemî, Lübnan'dan ise

4 Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, 2 c., İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970, s. 134.

5 Corci Zeydân, **Târîhu âdabi'l-luğati'l-arabiyye**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-fikr, 2005, C. IV, s.171-172

6 Zeynep Bahbuh, **Zeynep Fevâz**, Menşurât Vizâretu's-sekâfe, Dımaşk, 2000, s. 31-33.

7 A.e., s. 33-34.

Lebîbe Hâşim ve Zeynep Fevvâz ilk akla gelenlerdir.

Aristokrat bir ailenin kızı olarak dünyaya gelen Aişe Teymûriyye (1840-1902), babası İsmail Paşa Teymur'dan gördüğü destek sayesinde çok iyi bir eğitim almış, Farsça ve Türkçe öğrenmiştir. Ayrıca şiire olan merakı, erken yaşlardan itibaren onu şiir okumaya ve yazmaya itmiştir. Aişe Teymûriyye, zamanının genç kızlarından farklı olarak dikiş ve nakış ile ilgilenmek yerine yaşadığı toplumdaki kadının sorunlarına eğilmiş ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. *el-Müeyyed* gazetesinde yazdığı makalelerinde kadın-erkek eşitliğine vurgu yapmış, kadının süs ve zinete önem vermesi yerine toplumda önemli roller üstlenmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca kadının başörtüsü takması konusunda serbest bırakılmasını savunmuş ve kendisi de bizzat köşkünde düzenlediği ilmi ve edebi toplantılara başörtüsüz katılmıştır. Bu tavırlarıyla Teymur, kadın haklarını savunan ilk Arap yazarlardan olmuştur. Bunun yanı sıra *Mir 'âtu 'l-te 'emmul fi 'l-umûr* adlı eserinde çeşitli toplumsal sorunları ele almış ve yazdığı piyesler tiyatrolarda sahnelenmiştir. Yazdığı Arapça, Türkçe ve Farsça şiirleri ise methiye, mersiye ve gazel türlerindedir⁸.

Bir diğer Mısırlı kadın yazar Melek Hifnî Nâsif (1886-1918) de ilim ve edebiyatla ilgilenen bir ailede dünyaya gelmişti. Babası Hifnî Nâsif, Milli Eğitim Bakanlığı'nda müfettişti ve Cemâleddîn el-Efgânî'nin öğrencisi ve Muhammed Abduh'un da arkadaşı idi. Bu islahatçı şahsiyetlerin çevresinde yetişen Melek Nâsif, ilkokul bitirme sınavlarına müracaat eden ilk Mısırlı bayan ünvanını almış ve daha sonra öğretmen okulundan mezun olmuştur. Bir eğitimci olarak kadının eğitimine önem vermiş ve bu konudaki yazılarını "en-Nisâ'ıyyât" adıyla *el-Ceride* dergisinde yayınlamıştır. Kısa sürede yankı bulan bu yazıları, kendisine haklı bir şöhret kazandırmıştır. Bu yazılarında, Kâsım Emîn'in "kadının eğitiminde ilköğretimin yeterli olacağı" fikrine karşı çıkmış, ayrıca başörtüsü meselesinde kadının özgür bırakılmasını, Batı'yı taklit etmek amacıyla kadının başörtüsüne el uzatılmasının sakıncalar doğuracağını ve toplumun bu duruma henüz hazır olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca diğer nahda yazarları gibi o da toplumun kalkınmasında kadının eğitilmesinin önemli bir rolü olduğunu, ancak bu konuda erkeğe de önemli sorumluluklar düştüğünü ifade etmiştir. Melek Nâsif yazarlık faaliyetinin yanı sıra Mısır'da kadın derneklerinin kurulmasına yardımcı olmuş ve İtalyanların 1911 yılında Trablusgarb'a saldırımları üzerine Kızılay benzeri bir dernek kurarak, Libya'ya ilaç, elbise v.b. yardımların gönderilmesini sağlamıştır⁹.

8 Edhem Cundî, *A'lâmu'-edeb ve'l-fenn*, 2 c., Dimaşk, 1954, C. II, s. 525-528.

9 A.e., C. II, s. 531-532.

Farklı bir coğrafyada, Suriye'nin Halep şehrinde doğan Mariyânâ Marrâş (1848-1919) da âlim ve edebiyatçı yetiştiren bir ailenin mensubuydu. Babası Fethullâh Marrâş (ö.1857), dil ve edebiyata dair eserler vermiş ve üç yıl kaldığı Paris'ten Beyrut'a dönerek hayatının geri kalan kısmını burada geçirmişti. Ağabeyleri Fransîs (1836-1874) ve Abdullah Marrâş (1839-1899) ise, dönemin önemli yazar ve edebiyatçıları arasında yer almışlardı. Ailenin en küçük ferdi olan Mariyânâ, ilk önce Beyrut ve daha sonra Avrupa'da aldığı eğitimden sonra Haleb'e dönmüştü. Kardeşleri gibi edebiyata ilgi duymuş, Suriyeli ilk bayan gazeteci olarak makaleler yazmış ve kaleme aldığı şiirlerini *Bintu fikr* (:düşünce kadını) adıyla küçük bir divanda toplamıştı¹⁰. Yaşadığı dönemin sorunlarına kayıtsız kalmayan Mariyânâ Marrâş, Butrûs el-Bustânî'nin *el-Cinân* adlı dergisi ile Halîl Serkîs'in *Lisânu'l-hâl* adlı gazetesinde kaleme aldığı yazılarında, diğer çağdaşları olan kadın yazarlar gibi, ağırlıklı olarak kadının toplumsal problemlerine dikkat çekmiş ve çözüm yolları aramıştır. Ayrıca evinde düzenlediği ilmi ve edebi toplantılarda, dönemin aydınlarını bir araya getirerek toplumsal bilincin sağlanmasına katkıda bulunmuştur¹¹.

Bir diğer Suriyeli yazar Mârî 'Acmî (1888-1965), dönemin önemli yazar ve şairleri arasında yer alır. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde hemşirelik okumasının ardından Şam'daki birçok okulda öğretmenlik yapan 'Acmî, kızlar için özel okullar açtırarak çeşitli kadın dernekleri kurmuştur¹². Ayrıca Şam'da 1910 yılında *el-'Arûs* adıyla Suriye'nin ilk kadın dergisini çıkarmıştır. Ağırlıklı olarak edebi yazılara yer verilen bu dergide, kadınlara yönelik kişisel gelişim ile ev ve çocuk bakımında dikkat etmeleri gereken hususlar konusunda faydalı bilgiler sunulmuştur. Batı'daki süreli yayınlardan esinlenerek çıkarılan *el-'Arûs*, aynı zamanda Batı dillerinden tercüme edilmiş makale, öykü ve romanlar ile Batılı kadınlar hakkında bilgiler içeren yazılara yer vermiştir¹³. Birçok edebi kuruluşa üye olan Mârî 'Acmî, Suriye'de kadın hareketlerinin öncüsü kabul edilir.

Gazeteci ve yazar Lebîbe Hâşim (1882-1953) ise, Lübnan'ın yetiştirdiği önemli kadın edebiyatçılarıdandır. İngiliz ve Amerikan misyoner okullarında eğitim görmüş, ayrıca İbrahim el-Yâzicî'nin öğrencileri arasında yer almıştır. Daha sonra ailesiyle birlikte Mısır'a giden Hâşim, gazeteciliğe ilgi duymuş ve 1906 yılında *Fetâtu's-şark* (: Doğu'nun kızı) adlı bir dergi çıkararak bu dergide kadın sorunla-

10 Kostâkî Hımsî, *Udebâu Haleb zevu'l-eser fi'l-karni't-tasi* 'aşer, Halep, el-Matba'atu'l-Marûniyye, 1925, s. 42.

11 Filib Dî Tarrâzî, *Târîhu's-sahâfeti'l-Arabiyye*, 4 c., Beyrût, el-Matba'atu'l-edebiyeye, 1913, C. II, s. 241.

12 Michel Jehâ, *Mârî 'Acmî*, Beyrut, Dâr Riad el-Rayyes, 2001, s. 11-26.

13 A.e., s. 141-147.

rına ve eğitimine yer vermiştir. 1911-1912 yılları arasında Mısır üniversitesinde kadının eğitimiyle ilgili konferanslar vermiş ve 1919 yılında Suriye’de kurulan Arap Hükümeti’nde daha önce hiçbir kadına nasip olmayan yüksek bir mevkiye, müfettişliğe getirilmiştir. Fransızların Suriye’yi işgali üzerine Arjantin’e giden Hâşim, burada *eş-Şark ve l-ğarb* adlı dergiyi çıkarmış ve bir yılın ardından Mısır’a geri dönmüştür. Burada eski dergisini çıkarmaya devam ederek, bu dergide tarihi, sosyal ve eğitici öykü ve romanlarını kaleme almıştır. Lebîbe Hâşim, ilk dönemlerinden itibaren kadın sorunlarına eğilen ve bunu hem konferanslarında hem de edebi eserlerinde dile getiren bir yazar olarak tanınmıştır¹⁴.

İlim ve edebiyatla iç içe yaşayan aristokrat ailelere mensup bu kadın yazarlar, ailelerinden dolayı az da olsa tanınma fırsatı bulmuşlardır. Oysa bu fırsatı bulamayan nice kadın yazarlar vardır ki bunların başında Zeynep Fevâz gelir.

Fakir bir ailenin çocuğu olarak Lübnan’ın güneyinde Tebnîn kasabasında 1846 yılında doğan Zeynep Fevâz, geçim sıkıntısından dolayı kasabanın önde gelen ailelerinden biri olan Es’ad ailesinin yanında hizmetçi olarak çalışmaya başlar. Küçük hizmetçi kızdaki yeteneği fark eden evin hanımlarından Fatma Hâlîl, ilim ve edebiyat meraklısıdır. Ona okuma-yazma öğretir ve sürekli teşvik eder. Ev işlerinin yanı sıra evdeki büyük kütüphaneden sürekli kitaplar alarak istifade eden Fevâz kendini geliştirme fırsatı bulur. Ancak toplumdaki yaygın geleneğe göre küçük yaşta evlenmesi gerekir ve çalıştığı evdeki işçilerden birisiyle evlendirilir. Bu evlilik kısa sürer, çünkü eşiyle arasında büyük bir kültür ve anlayış farklılığı vardır. Daha sonra çalıştığı bu evden ayrılan Fevâz, Mısır’da okuyan erkek kardeşi aracılığıyla bu ülkeye gider¹⁵.

O dönemde Mısır’da diğer Arap ülkelerine göre daha özgür bir ortam vardır ve bu durum ilim ve edebiyat çevrelerinde de hissedilmektedir. Kendi ülkelerinde rahatça yazamayan birçok yazar Mısır’a gelmiştir ve sayıları gittikçe artan gazete ve dergiler bu yazarlara kucak açmıştır. Bu yazarlar arasında Zeynep Fevâz da bir şans bulur ve *en-Nîl* gazetesinin sahibi edebiyatçı Hasan Hüsnî et-Tavberânî ile tanışır. Fevâz’ın zekâsına hayran kalan et-Tavberânî, ona dil ve edebiyat dersleri verir, ayrıca çeşitli hocalardan ders almasını sağlar. Akacağı mecrayı Mısır’da bulan Fevâz, *en-Nîl* gazetesinde yazdığı sosyal ve edebi yazılarda Arap toplumunun çeşitli sorunlarına ışık tutar ve özellikle kadın sorunlarına eğilir. 1893 yılında Santiago şehrinde yapılan Uluslar arası Kadın Konferansı’nda alınan yetersiz kararları

14 Yûsuf Esad Dâğir, *Mesâdiru’d-dirâseti’l-edebiyeye*, 4 c., et-Tab’atu’l-elfiyye, Beyrut, Mektebet Lubnân nâşirîn, 2000, C. III, s. 1144-1145

15 Bahbûh, a.g.e., s. 51-57.

şiddetle eleştirir ve her alanda kadına özgürlük tanınması gerektiğini vurgular. O bu haliyle Arap dünyasında kadın haklarının en şiddetli savunucusu haline gelir ve erken bir dönemde hatta kadın haklarıyla ilgili 1899 yılında yayınlanan Kâsım Emîn'in *Tahrîru'l-mer'a* adlı kitabından önce bu sorunları dile getirir¹⁶.

Yazılarıyla diğer Arap ülkelerinde de tanınmaya başlayan Fevvâz'ın hayranları arasında Suriyeli Edîb Nazmî de vardır. *Şâm* gazetesinin sahibi olan Nazmî ile çoktan beri yazışan Fevvâz, daha sonra bu yazarla evlenir ve Suriye'ye gelir. Eşinin kendisine olan hayranlığı, olumlu davranışları ve sağladığı ilmi ve edebi çevreye rağmen Fevvâz, Mısır'daki ortamı burada bulamaz. Çünkü Suriye'de bazı özgürlükler kısıtlıdır, sansürden dolayı da çeşitli gazete ve dergiler ülkeye sokulmamaktadır. Kendini bir anda kapalı bir toplumda bulan Fevvâz bu duruma ancak üç sene dayanabilir ve eşinden ayrılarak tekrar Mısır'a döner. Mısır'da eski hayatına kavuşur, ancak doğduğu yere olan özlemi sürekli onu hüzünlendirir ve bu hüznünü şiirlerle dile getirir¹⁷:

أن الدموع على الأوطان تتهمل	قد كنت مسقط رأسي في ربي وطني
فاليوم، يوم رجوعي، القلب يشتعل	تبنين! إن كنت في بعدي على حزن
عليّ أرى أحدا يحيا به الأمل	وقفت وقفة مشتاق به شغف
فزاد شوقي كما قلت بي الحيل	إذ الأحبة قد سارت ركابهم

<i>Doğum yerim aziz vatanımın tepeleri</i>	<i>Gözyaşlarım sel olup akmakta şimdi</i>
<i>Tebnin! Benden uzakta yaşlı yüreği</i>	<i>Dönüş vakti geldi inler kalbimin içi</i>
<i>Özlem ve arzular kemiriyor içimi</i>	<i>Yok mu bu özlemi dindirecek biri</i>
<i>Sevdiklerimin kervanı göçtü gitti</i>	<i>Hasretim arttı ama dermanım bitti</i>

Bu özlemine gerçekleştiremeyen Fevvâz, hastalığa yenik düşerek 19 Ocak 1914 yılında vefat etmiştir. Ömrünü toplumsal sorunlara ve özellikle de kadının özgürlüğüne adanmış Fevvâz geride birçok önemli eser bırakmıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan makaleleri *er-Resâilu'z-Zeynebiyye* adıyla bir kitapta toplanmıştır¹⁸. Şiirlerini topladığı divanı ise bugün elimizde değildir. Ancak çeşitli

16 A.e., s. 59-61.

17 A.e., s. 64-68.

18 İlk baskısı 1904 yılında Mısır'da yapılan bu kitabın, en son 2007 yılında olmak üzere müteaddit baskıları

eserlerinde bu şiirlerinden bazı parçalar bulmak mümkündür.

el-Hevâ ve 'l-vefâ adlı dört perdeden oluşan tiyatro eserinde olaylar, Bağdat ve civarında geçmektedir¹⁹. Fevâz ayrıca iki roman kaleme almıştır: bunların birincisi *el-Melik Kurûş ev meliku 'l-Furs* ve ikincisi *Husnu 'l-'avâkib ev ğâdetu 'z-zehrâ*'dır. İlk romanı bugün pek elde olmayan Fevâz'ın ikinci romanı daha sonraları tekrar basılmıştır²⁰.

Fevâz, bu ikinci romanında Lübnan'da Cebel Şâmih'de geçen ve Dürzî lider Emîr Şekîb ile amcasının oğlu Emîr Tâmir arasında geçen mücadeleleri anlatır. Bu mücadelelerin ilki, amcalarının kızı Emîre Fârî'a ile ilgilidir. Her ikisi de onunla evlenmek istemektedir. İyi huylarıyla öne çıkan Emîr Şekîb ile kötü huylarıyla öne çıkan Emîr Tâmir arasındaki bu mücadele, uzun bir uğraştan sonra Emîr Şekîb lehine sonuçlanır. Emîre Fârî'a ile evlenen Şekîb, aynı zamanda kabilenin liderliğini elde eder. Fevâz'ın gerek seçtiği karakterler, gerekse olay örgüsü bakımından Lübnanlı yazar Selîm Butrus el-Bustânî (1848-1884)'den oldukça etkilendiği belirtilir. Bunu dile getiren Muhammed Yûsuf Necm, bu benzerliği her iki yazarın eserlerini karşılaştırarak ortaya koymaktadır²¹.

Fevâz'ın ilim ve edebiyat çevrelerince en çok tanınan eseri hiç şüphesiz, *ed-Durru 'l-mensûr fî tabakât rabbâti 'l-hudûr* adlı eseridir²². Doğulu ve Batılı 453 meşhur kadının biyografisine alfabetik olarak yer verdiği bu eserine Peygamberimizin annesi ile başlar ve tanıttığı şahsiyetlerin eserlerinden örnekler verir. Eserinin girişinde yararlandığı tarihi ve edebi kaynakların yaklaşık kırk adet olduğunu ve bunları bazı makalelerle de desteklediğini ifade eder. Bu eser, alanındaki ilk ve önemli çalışmalardandır, ayrıca kadınlara özgü bir biyografi kitabı olmasıyla da dikkatleri çeker. Fevâz'ın bazı kaynaklarda adı geçen yazma halindeki eserleri de mevcuttur.

Sonuç olarak; erkek egemenliğinin ağırlık bir şekilde hissedildiği bir dönemde yaşayan bu kadın yazarlar, faaliyetleriyle ve eserleriyle kendilerinden sonra gelen hemcinslerine ilham kaynağı olmuşlardır. Bazı kadın yazarların gayrimüslim olmaları ve aristokrat bir aileden gelmeleri onlara daha rahat hareket etme imkânı sağlamıştır. Ancak Zeynep Fevâz gibi kapalı bir toplumda ve yoksullukla yetişen

yapılmıştır

19 Dâğir, a.g.e., C. II, s. 484.

20 Bu eseri ile daha önce adı geçen tiyatro eseri, Lübnan Kültür Konseyi tarafından 1984 yılında tekrar basılmıştır.

21 Muhammed Yûsuf Necm, *el-Kissa fî'l-edebi'l-Arabiyyi'l-hadîs*, 2. bs., Beyrût, 1961, s. 117-120.

22 İlk baskısı 1893 yılında Mısır'da yapılan bu kitabın, en son 2000 yılında olmak üzere müteaddit baskıları yapılmıştır

bir yazarın, azim ve cesaretle verdiği mücadele örnek alınacak cinstendir. Arap dünyasında da çok tanınmayan böylesi kadın yazarlar hakkında yapılacak çalışmaların, yeni ufuklar açacağı kanaatindeyim.

Bibliyografya:

- Corcî Zeydân, **Târîhu âdabi'l-luğati'l-'arabiyye**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-fikr, 2005.
- Edhem Cundî, **A'lâmu'-edeb ve'l-fenn**, 2 c., Dımaşk, 1954.
- Enîs Nasûlî, **Esbâbu'n-nahdati'l-'Arabiyye fi'l-karni't-tâsi' 'aşer**, Beyrut, Dâr İbn Zeydûn, 1985.
- Filib Dî Tarrâzî, **Târîhu's-sahâfeti'l-Arabiyye**, 4 c., Beyrût, el-Matba'atu'l-edebiyeye, 1913
- Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, 2 c., İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970.
- Kostâkî Hımsî, **Udebâu Haleb zevu'l-eser fi'l-karni't- tâsi' 'aşer**, Halep, el-Matba'atu'l-Marûniyye, 1925.
- Michel Jeha, **Mârî' 'Acmî**, Beyrut, Dâr Riad el-Rayyes, 2001.
- Muhammed Yûsuf Necm, **el-Kissa fi'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-hadîs**, 2. bs., Beyrût, 1961
- Nihad M. Çetin, "Arap: Yeni Arap Edebiyatı" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, C. III, s. 306.
- Vahîd Kaddûra, **Bidâyetu't-tibâ'ati'l-'arabiyye fî İstanbul ve Bilâdi's-Şâm**, Riyad, 1993.
- Yûsuf Esad Dâğir, **Mesâdiru'd-dirâseti'l-edebiyeye**, 4 c., et-Tab'atu'l-elfiyye, Beyrut, Mektebet Lubnân nâsirûn, 2000
- Zeynep Bahbuh, **Zeynep Fevvâz**, Menşurât Vizâreti's-sekâfe, Dımaşk, 2000.